

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Temmuz-Aralık 2014, Cilt:17, Sayı: 45

ISSN: 1301-966-X

DİNİ ARAŞTIRMALAR

Hakemli Bilimsel Dergi

Altı ayda bir çıkar.

İmtiyaz Sahibi

Motif Yayıncılık Rek. Paz. ve Tic. Ltd. Şti. adına

Oğuzhan KUZUCU

Editör

Prof. Dr. Recep KILIÇ

Editörler Kurulu

Prof. Dr. Cemal TOSUN

Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU

Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR

Yazı İşleri Müdürü

Kaya KUZUCU

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ali İsra Güngör, Prof. Dr. Durmuş Arık, Yrd. Doç. Dr. Engin Erdem,
Doç. Dr. İhsan Çapcıoğlu, Yrd. Doç. Dr. Yıldız Kızılabdullah, Yrd. Doç. Dr. Rabiye Çetin, Dr. Tuğrul Yürük,
Ar. Gör. Şahin Kızılabdullah, Ar. Gör. Fatma Kenevir, Ar. Gör. Ahmet Erkan

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Abdurrahman Küçük (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Ahmet İnam (ODTÜ), Prof. Dr. Ali Rafet Özkan (Kastamonu Üniv.), Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız (Hacettepe Üniv.), Prof. Dr. Baki Adam (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Harun Güngör (Erciyes Üniv.), Prof. Dr. Hayrani Altıntaş (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur (Sütçü İmam Üniv.), Prof. Dr. Johannes Laehnemann (Nürnberg-Erlangen Üniv.), Prof. Dr. Kamil Çakın (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Kazım Sarıkavak (Gazi Üniv.), Prof. Dr. Mehmet Katar (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Mehmet Özdemir (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Mustafa Erdem (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Niyazi Akyüz (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Niyazi Usta (19 Mayıs Üniv.), Prof. Dr. Ömer Faruk Harman (Marmara Üniv.), Prof. Dr. Ramazan Buyrukçu (Süleyman Demirel Üniv.), Prof. Dr. Recai Doğan (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Sönmez Kutlu (Ankara Üniv.), Prof. Dr. Talat Sakallı (Süleyman Demirel Üniv.), Prof. Dr. Yunus Apaydın (Erciyes Üniv.), Doç. Dr. Asım YAPICI (Çukurova Üniv.), Doç. Dr. Hilmi Demir (Hitit Üniv.), Doç. Dr. İbrahim Maraş (Ankara Üniv.), Doç. Dr. Kemal Polat (Atatürk Üniv.), Doç. Dr. Ramazan Uçar (Süleyman Demirel Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Cengiz Çuhadar (Kastamonu Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Hakan Coşar (Çukurova Üniv.), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Kaplan (İnönü Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Murat Gökalp (Fırat Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Önder Bilgin (Akdeniz Üniv.), Yrd. Doç. Dr. Yusuf Gökalp (Çukurova Üniv.)

EDİTÖRDEN

Yüksek Din Öğretiminde Felsefenin Yeri Üzerine

Türkiye’de yüksek din öğretimi kurumlarının son on yılda hem çeşitlenmesi hem de sayılarının hızla artması, üzerinde akademik anlamda durulmayı hak eden bir gelişmedir. Ağırlıklı olarak İlahiyat Fakültesi veya İslami İlimler Fakültesi adıyla yürütülen yüksek din öğretiminin akademik bölüm ve programlarının, ortaya çıkan yeni gelişmeler ve beklentiler çerçevesinde değerlendirilmeye tabi tutulup gerekli düzenlemelerin yapılması son derece normal bir süreçtir; hatta olması gereken bir durumdur. Bununla birlikte Fakültelerin akademik yapılanması ve ders programları üzerindeki söz konusu düzenlemeler son zamanlarda o kadar sıklıkla yapılmaktadır ki, bunların gerekli ve yeterli akademik değerlendirmelerin sonucunda yapılıp yapılmadığı konusunda haklı şüpheler uyanmaktadır. Gerek akademik yapılanma gerekse ders programı ile ilgili düzenlemelerin üzerinde gerçekleştiği alanın ağırlıklı olarak felsefe olması, felsefe ile akademik seviyede ilgilenen biri olarak bizim de konu ile ilgilenmemizi gerekli hale getirmektedir. Çünkü yapılan düzenlemeler, karar vericilerin yüksek din öğretiminde felsefenin yeri konusunda zihin karışıklığı içinde olduklarını göstermektedir. Bu sebeple söz konusu zihin karışıklığının giderilmesine belki katkıda bulunur düşüncesiyle konu ile ilgili görüşlerimi ana hatlarıyla belirtmek istiyorum.

Uzun ince bir hikâyesi olan din ile felsefe ilişkisinin mahiyeti, esasen hangi din ve hangi felsefe sorularına bağlı olarak değişen bir yapıya sahiptir. Ayrıca din ile felsefenin ilişkisi üzerinde düşünmek ile yüksek din öğretiminde felsefenin yeri üzerinde düşünmek birbiri ile ilişkili olmakla beraber aynı şey demek de değildir. Üzerinde durmak istediğimiz ikinci mesele, İlahiyat öğrencisi kadar akademisyeninin de sıklıkla sorguladığı veya kendisini sorgulamak zorunda hissettiği bir konudur. Özellikle din tahsili yapmak üzere İlahiyat Fakültesini tercih eden öğrenci, dine yüklediği anlama paralel olarak, programda yer alan felsefe derslerine zihninde yer bulamadığı durumlar olabilmektedir. Bu durum dersin bizatihi kendisinden olduğu kadar derslerin veriliş yönteminden veya ele alınan konulardan kaynaklanabilmektedir. Bu çerçevede cevabı aranan sorular şu şekilde ifade edilebilir:

Dinin öğreniminde/öğretiminde felsefeye neden ihtiyaç vardır? Dini öğrenme/öğretme sürecinde sadece dinin temel kavram ve öğretilerini öğrenmek/öğretmek yeterli değil midir? İslam dininin öğretimi adına tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi Kur’an/İslam ilimlerini öğretmek neden yeterli görülüyor da İlahiyat Fakültelerinin ders programına *Felsefe ve Din Bilimleri*

adı altında bir dizi “alakasız” ders ilave ediliyor? Kısaca ifade etmek gerekirse felsefe dersleri, din eğitim ve öğretiminde gerçek bir ihtiyaç mıdır, yoksa zihinleri bulandırmak/ kafaları karıştırmak suretiyle din eğitim ve öğretimini esas mecrasından saptıran araçlar mıdır?

İslam düşünce tarihinde özellikle bu sorular ile olmasa da genelde din ile felsefe ilişkisi ile ilgili olanlarla bin seneyi aşkın bir süredir yüzleşilmekte olduğu ehlinin malumudur; öyle anlaşıyor ki bu sorularla bir kez daha yüzleşmek zorundayız. El Kindî’nin vefatının üzerinden geçen yaklaşık oniki asra, İbn Rüşd’ün *Faslu’l-Makâl*’inin yazımının üzerinden geçen neredeyse sekiz asra ve nihayet Elmalî’li Muhammed Hamdi Yazır’ın *Metelib ve Mezâhib*’e yazdığı *Dibace*’nin üzerinden geçen doksan seneye rağmen bizim hala bu sorularla yüzleşmek mecburiyetinde kalmamız, ülkemizin entelektüel seviyesi ile mi yoksa daha derin sebeplerle mi izah edileceği meselesi özel bir tartışmayı hak eden esef verici derin bir konudur.

Yukarıda ifade edilen soruların cevabı dine ve felsefeye yüklenilen anlamla doğrudan ilgilidir; bu sebeple de din öğretiminde felsefenin yerini anlama teşebbüsü, din ve felsefenin ne olduğu sorusuna verilen cevaba bağlıdır. Bu kısa yazıda her iki kavramla ilgili ayrıntılı muhteva analizine girmeksizin felsefenin aklî bir sorgulama, değerlendirme ve anlama teşebbüsü olarak bütünüyle insana özgü/ “insanî” bir düşünce ameliyesi olduğunu belirtmekle yetineceğiz. Din söz konusu olduğunda ise, insanî, kültürel veya sosyal hiçbir öge barındırmayan; tarih, kültür ve medeniyete yönelik hedefleri olmayan kendi içine kapalı “ilahî” bir sistem olarak din tasavvuruna sahip olunması halinde, öğretimi sürecinde felsefeye ihtiyaç duyulmaz. Din öğretiminde felsefenin yerini sorgulatan zihinde “din” ve “öğretimi” denilince, şeksiz/ şüphesiz bir kabul/tasdik ile iman edilen esaslar ve bu esasların öğrenciye aktarımı, benimsetilmesi ve söz konusu esasların öngördüğü davranışların öğrenciye tekrarlatılması anlaşılmaktadır. Bu din tasavvuru çerçevesinde, öğretimi aşamasında felsefe, zihin karıştırmaktan öte ne işe yarayacaktır? Bu anlayış yanlış mıdır? Uzatmadan belirtmeliyiz ki bu anlayış, eksiktir; eksiklik, hem din tasavvuru hem de öğretimi ile ilgilidir.

Din tasavvuru ile ilgili eksiklik konusunda, herhangi bir din tanımına girmeksizin, dinde ilahî ve insanî olanın ilişkisi çerçevesinde şunları ifade etmemiz gerekir. Vâzı’ı/ koyucusu, Allah olmakla birlikte din insan içindir; insanın ahlâkîleşmesi, bir başka deyişle insanîleşmesi içindir. Bu anlamda dinde ilahî olan ile insanî olan içiçedir. Din ile insan arasındaki ilişkiyi, teorisi önceden kurgulanmış felsefî bir sistemin uygulamaya geçirilmesi aşamasında insanların vasıta olarak kullanılması anlamında, felsefî sistem ile insan arasındaki ilişkiye benzetmemek gerekir. Bu ilişkide adı geçen felsefî sistem gaye, insan ise, vasıta; yani insan, sistem içindir. Bundan dolayı insan, gerekirse, sistem uğruna feda edilebilir. Oysa başlangıcı itibarıyla Allah merkezli/ “ilahî” olmakla birlikte dinin aslî maksadı, insandır; insanı ahlâkî olgunluğa ulaştırmak, onu insan-ı kâmil haline getirmektir. Dolayısıyla din –

insan ilişkisi çerçevesinde din, insanî, kültürel ve sosyal maksatları olmayan, insanı “vasıta” bir değer olarak kabul eden, kendi içine kapalı “ilahî” bir sistem olmaktan ziyade, insanı Allah’ın halifesi olabilecek ahlakî bir donanıma kavuşturmak üzere vaz’edilmiş bir ilke ve değerler manzûmesidir. Dolayısıyla dinin varlığı, anlaşılması, anlatılması ve yaşanması aşamalarının hepsinde insan ve içinde bulunduğu sosyokültürel ortam göz önünde bulundurulmalıdır.

Din öğretimi anlayışındaki sözünü ettiğimiz eksikliğe gelince, buradaki eksiklik, kısaca, *yüksek din öğretimini ilmihal öğretiminden* ibaret saymakla ilgilidir. Çok erken yaşlar için söz konusu olan İlmihal öğretiminde İslam’ın temel esasları belletilir, gerektiğinde ezberlettirilir; bu eğitimi alan öğrenciler sorulduğu zaman, iman ve İslam’ın şartlarını, 32 farzı, yetmezse 54 farzı hiç ikilemeden tek tek sayabilirler. İlmihal öğretimi aşamasında bunda yanlış bir şey olmayabilir. Yanlışlık, din eğitim ve öğretim sürecini bu ezberleme ve tekrarlama aşamasından ibaret saymaktır. Bu tür bir din eğitim/ öğretim aşamasında, öğretime konu olan iman, ibadet ve ahlak esaslarını vaz’ettiğine inanılan Allah’ın gerçekten varolup olmadığından şüphe eden, dolayısıyla din adı verilen alanın insanî bir kurgu olup olmadığından emin olamayan, vahyi bir bilgi kaynağı olarak kabul etmeyen bir zihne verilen tatmin edici bir cevap yoktur. Çünkü bu sorular, ilmihal öğretimi aşamasındaki çocuklarda henüz oluşmamıştır. Burada yüksek din öğretimi muhataplarının çocuklar değil akıl ve zihin gelişmişliğini tamamlamış yetişkinler olduğunu öncelikle belirtmemiz gerekir. Allah’ın varlığı, dinin gerçekliği, vahyin bilgi kaynaklığı ile ilgili söz konusu felsefî sorular, akıl ve zihin gelişmişliğini tamamlamış yetişkinler için söz konusudur ve bu sorulara verilecek tatmin edici cevaplar ancak felsefe ile mümkün olabilmektedir. Bu sebeple İslam’ın gerçekten hak din olup olmadığını, Hz. Muhammed’in hakikaten peygamber, Kur’an-ı Kerim’in gerçekten Allah kelamı olup olmadığını sorgulayan zihne cevabı olmayan bir yüksek din öğretimi, temeli olmayan bir binaya benzer. Zihnen tasavvuru mümkün olan böyle bir binanın fiilen inşası ve idamesi söz konusu değildir. Bu sebeple yüksek din öğretimi, her şeyden önce, öğretime konu olan dinin gerçekliği ile ilgili sorularla yüzleşebilmeyi, Allah’ın varlığı ile ilgili şüpheleri izale edebilmeyi; hâsılı vahyin bir bilgi kaynağı, Kur’an-ı Kerim’in Allah’ın kelamı, Hz. Muhammed’in elçisi olduğunu akıl ölçeğinde temellendirebilmeyi, doğası gereği önceden var sayar ve gerekli kılar. Yüksek din öğretiminde felsefeyi ihtiyaç haline getiren asıl sâik, öğretime konu olan metafizik alanın varlık planındaki yerinin akıl ölçeğinde gösterilmesi veya temellendirilmesi gereğidir. Bu felsefi gereklilik yerine getirilmeksizin yapılan her türlü yetişkin din öğretimi eksik kalmaya mahkûmdur. Çünkü sözünü ettiğimiz felsefi anlamdaki bu temellendirme işi, doğrudan doğruya dinin gerçekliği ve o gerçekliğe olan iman ile ilgilidir. Buna göre felsefe olmaksızın dinî imanın “tahkik” seviyesine ulaşması mümkün bile değildir. Tahkiki olmayan yani hakikati sorgulanmamış bir imanla olsa olsa ancak sosyolojik anlamda mü’min olunabilir ki sosyolojik imanın dini anlamda bir iman olup olmadığı da müzakereye değer ayrı bir meseledir.

Görüldüğü gibi felsefe veya felsefî analize yer vermeyen yüksek din öğretiminde, her şeyden önce din ile ilgili doğruluk ve yanlışlık soruları cevapsız kalmaktadır. Bu türden soruların cevapsız kalması demek, dini insanî bir kurgu veya nevrotik bir çaresizlik ürünü olarak gören L. Feuerbach, F. Nietzsche ve S. Freud gibi düşünenler ile günümüzdeki takipçilerinin iddialarının cevapsız kalması demektir. Dolayısıyla felsefi yöntemlerle hangi inancın doğru, hangi dinin “hak” olduğunu irdelememek, bazı örneklerden hareket ederek bütün dinlerin insanî inşâlar olduğuna hükmetmek, ilkel kabile dini ile büyük dinleri aynı açıklama tarzı ile açıklama teşebbüsüne girişmekle sonuçlanabilir. Bu durumda inançlar arasındaki farklılıklar önemsizleşir, dinler tekdüzeliğe indirgenir ve inanılan şey inanma olayına tabi kılınır; dinî inancın bir gerçekliğe delalet edip etmediği hesaba katılmaz. Bu durumda “insanlar niçin şu inanca değil de bu inanca sahiptirler?” sorusunun cevabı, sadece antropolik/sosyolojik veya psikolojik izahata indirgenir. Oysa felsefî düşünce bize akıl ölçüğünde dini inançların içeriğinin/muhtevasının doğruluğu konusunda eleştirel bir tarzda muhakeme yapabilme imkânı verir.

Yüksek din öğretiminde felsefeye olan ihtiyaç, kendisini sadece imanı temellendirme aşamasında göstermez; iman oluştuktan sonra öğretimi hedeflenen dinî bilginin mahiyetinin anlaşılması aşamasında da felsefeye/felsefî analize ihtiyaç vardır. Bu bağlamda *dinî bilgi* denilince birbirinden farklı iki tür bilgiyi birbirinden ayırmamız gerekir. Bunların birincisi Allah tarafından insana vahiy yoluyla “*bildirilen*” ve kutsal kitapta muhafaza edilmiş olan “ilahî” bilgidir; dinî iman bu bilginin doğruluğunun kabulü ile başlar. İnsanın bu bilginin oluşumunda doğrudan bir katkısı yoktur. Kaynağı Allah-u Teâlâ olduğundan zaman, mekan ve kültüre göre değişmesi söz konusu olmayan bu “ilahî” bilgi, insanın idrakine/ anlamasına ve gereğini yapmasına tevdi edilmiştir. İkinci tür dinî bilgi ise, iman yoluyla kazanılan bu “ilahî”/ değişmez karakterdeki bilgidir insanın kendi imkânlarıyla “*ürettiği/edindiği*” bilgidir. İnsan bu bilgiyi kendine özgü bilgi edinme formlarıyla ürettiği için, bu ikinci tür dinî bilgi, bütünüyle insanîdir. İnsanî olması, insanın sınırlılıklarıyla muallel olması ve bu sebeple de doğruluğunun her zaman sorgulanmaya açık olması demektir. Buna göre fakîh, müfessir veya mütekellim’in Kur’an-ı Kerim ve sahih sünnetten ürettiği bilginin “ilahî”/ değişmez bir karakteri yoktur. Çünkü bu bilgiyi üreten insanlar/ ulemâ, tarihî bir dönemde o döneme özgü bir kültür içinde yaşamakta, o kültürün anlam kodları ve dünya görüşü çerçevesinde düşünmekte ve çıkarımlarda bulunmaktadırlar. Bundan dolayı kültürel ortam ve değerler değiştikçe, bilgi birikimi arttıkça daha önce üretilen dinî bilgilerin doğruluk değeri sorgulanır hale gelebilir. Söz konusu değerlendirme ve sorgulama işi ise felsefî bir bakış açısını/ zihniyeti gerekli kılar. Bu felsefî analizin olmaması durumunda ilahî olan ile beşerî olan kolayca birbirine karışabilir, dolayısıyla beşerî olana kolayca ilahilik veya kutsallık atfedilebilir, böylece bir takım insan, insanî oluşum ve kurumlara sorgulanması mümkün olmayan insan-üstü kutsal bir otorite yüklenebilir.

Bu ise, dinde ulemanın konumu ile Allah'ın konumunu birbirine karıştıran; kişiyi Allah adına hüküm verir/ konuşur hale getiren; ehl-i kıblenin tekfirine imkân hazırlayan, dolayısıyla din ve mezhep savaşlarının önünü açan bir *dinî zihniyetin* oluşması demektir. İşte dinî bilgi söz konusu olduğunda ilahî olanla beşerî olanı birbirinden ayırt edebilen *eleştirel* bir dinî zihniyete ihtiyaç vardır ki bunun imkânı ancak felsefî bir bakış açısıyla mümkündür. İlahiyat Fakültelerinde okutulan felsefe derslerinin böyle bir bakış açısını kazandırıp kazandırmadığı meselesi, bu yazının konusu dışındadır ve ayrıca ele alınması gerekir. Esasen herhangi bir dersten *teorik* olarak beklenen hedefin *fiilen* gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği meselesi, sadece felsefe grubu dersleriyle değil müfredattaki bütün derslerle ilgili hayati bir meseledir.

Dini Araştırmalar Dergisi'nin elinizdeki 45. sayısında, dokuzu telif biri çeviri, biri kitap tanıtımı olmak üzere her biri alanına katkı sağlayacak nitelikte özgün onbir yazıdan oluşmaktadır. Bu sayıya makaleleri ile katkıda bulunan yazarlarımız başta olmak üzere, hakem olarak yazıların değerlendirilmesinde özveride bulunan öğretim üyelerimiz ve ilgili bütün arkadaşlarımıza teşekkür ediyor, 46. sayı ile yeniden buluşmak üzere, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Recep KILIÇ